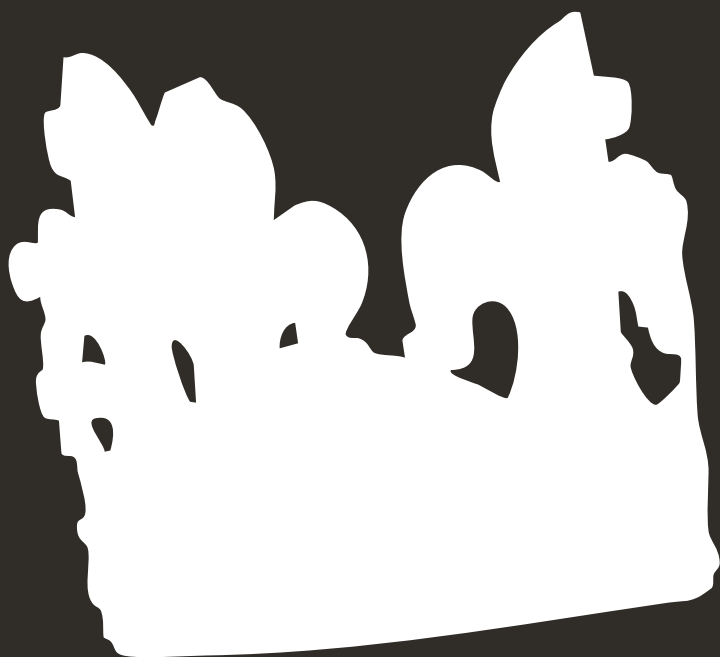

Pratarmė	08
Kur dingio Vytauto Didžiojo karūna?	12
Bona prieš Barborą. Dviejų garsiausių Lietuvos istorijos moterų konfliktas – ar galėjo jis baigtis žmogžudyste?	38
Ar tikrai 1791 m. pirmoji Europoje Konstitucija sunaikino Lietuvos vardą?	62
Ar turėtume būti dėkingi Rusijai už spaudos draudimą, kad įkvėpė tautinį judėjimą?	76
Nevykėlių tautos mitas – Lietuvos Taryba buvo provokiška ar bolševikuojanči?	95
Ar buvo galima išvengti Abiejų Tautų Respublikos skyrybų?	110
Ar tikrai Kaunas buvo lietuviškiausias Lietuvos miestas?	142
Ar tikrai Lietuvai 1926 m. grėsė komunistinis perversmas? I dalis. Kairiųjų iškilimas	160
Ar tikrai Lietuvai 1926 m. grėsė komunistinis perversmas? II dalis. Dešiniųjų kontrataka	185
SSRS okupacija ir „be šūvio pasidavusios Lietuvos“ mitas. I dalis. Neiššautas šūvis	207
SSRS okupacija ir „be šūvio pasidavusios Lietuvos“ mitas. II dalis. Karas po karo	243

Kur dingo Vytauto

12

Didžiojo karūna?

Šimtamečiai lietuvių ir lenkų tautų tarpusavio santykiai apipinti ne tik sąjungomis, kartu laimėtomis kovomis, patirtomis kančiomis, bet ir pagrįstais bei nepagrįstais įtarimais, nepasitikėjimu, nuolatiniu šnairavimu vienu į kitus ir, žinoma, sąmokslais – slaptais susitarimais pakenkti. Pasekime, kaip šie santykiai klostėsi per amžius, ir pabandykime prisikasti prie juos gerinusių ar bloginusių aplinkybių. Gal paaiškės, kad menkas nesusipratimas, asmeninis įsižeidimas ar klaidinga interpretacija išaugino galingą sąmokslų teoriją, ilgam apkartinusią dviejų tautų kaimynystę?

Kad ir kaip žiūrėtume, iškiliausia Lietuvos istorijos figūra – Vytautas Didysis. Ne tik lietuvių akimis. Šventosios Romos imperijos imperatoriaus Maksimiliano I pasiuntinys Zygmundas fon Herberšteinas (Siegmund von Herberstein), XVI a. lankęsis Vilniuje, mielai atkartoją vietinių postulata, XIX a. tapsiantį moderniosios lietuvių tautinės savimonės pamatu: „Lietuvoje nebuvo didesnio vyro už jį [Vytautą].“

13

Net tie šiuolaikiniai lietuviai, kurie už karingą, kietą Lietuvos didįjį kunigaikštį labiau vertina diplomatišką, minkštą jo pusbrolių Lenkijos karalių ir Lietuvos aukščiausiąjį kunigaikštį Jogailą, priversti pripažinti: Vytautas Didžiuoju tituluojamas ne šiaip sau. Istorikas Alfredas Bumblauskas 2005-aisiais išleistoje „Senosios Lietuvos istorijoje“ šiam reikalui net paskyrė atskirą skyrelį. Kadaise šis istorikas televizijos laidoje aptarė šį klausimą su savo mokytoju ir kolega istoriku Edvardu Gudavičiumi. Ar pagrįstai Vytautas vadinamas Didžiuoju? „Būtovės slėpiniuose“ tąkart iškeltas klausimas visuomenėje sutiktas prieštaringai. Lietuvos miestai ir miesteliai neseniai savo gatvėms buvo sugrąžinę istorinį Vytauto vardą, iškilmingai atstatę jam skirtus tarpukario paminklus, o čia kažkas drįsta abejoti nekvestionuojama Lietuvos didžiojo kunigaikščio didybe? Vis dėlto šis klausimas tebuvo Bumblausko susimąstyti verčianti intriga. Pavardiję kitus Europos didžiuosius, atradę, kad jų ne tiek daug

ir būta, pasvarstę, kas dar iš lietuvių galėtų pretenduoti į skambų istorinį titulą, Bumblauskas su Gudavičiumi priima bendrą sprendimą: Vytautas vienintelis Lietuvos istorijoje vertai tituluojamas Didžiuoju, nes „kas gi daugiau, jei ne jis“?

Vytautas Didysis, autorius Petras Kalpokas, 1923 m., Vytauto Didžiojo karo muziejus.

Taigi, neginčijamas Vytautas Didysis, kuriam iki kone dieviškos didybės pritrūko tik karaliaus karūnos. Kas kaltas, kad pritrūko? Žinoma, lenkai, pavydėję Vytautui garbės, kaip velnias kryžiaus bijoję Lietuvos sustiprėjimo, atsimetimo nuo Lenkijos, todėl pavogę į Vilnių keliaujančią karūną. Tuo ne vieną šimtmetį

tvirtai tikėjo lietuviai, iš kartos į kartą perduodami pasakojimą apie niekšus lenkus. Bet kiek jame tiesos ir kiek – kolektyvinės širdgėlos dėl neįvykusios karūnacijos? Pažvelkime į Mindaugo ir Gedimino Lietuvą, tada – į Vytauto ir Jogailos epochą, patyrinėkime, kam buvo naudinga ir kam nenaudinga, kad Lietuvos didysis kunigaikštis taptų karaliumi.

Pirmasis Lietuvos karaliumi, remiamas popiežiaus Inocento IV, karūnavosi Mindaugas, visiems ateities valdovams parodydamas, kad tai įmanoma. Priėmęs katalikybę, netrukus – ir karaliaus karūną, Mindaugas pasiekė Lietuvos karalystės pripažinimą tarptautiniu mastu. Bet tai truko trumpai, vos dešimtmetį – 1253–1263 m. Po Mindaugo nužudymo Lietuva paniro į vidines kovas dėl valdžios, o karalystės istorija nutrūko.

Beje, istorinis dėsniumas: plisdama į Vidurio Rytų Europą krikščionybė kartu nešėsi ir karališkas karūnas, kartais gaunančias šventus vardus ir tampančias karalysčių simboliais. Apsikrikštijęs Vengrijos kunigaikštis Vajkas 1000-aisiais karūnavosi Steponu, o jo galvą papuošusią karūną ilgainiui imta vadinti šv. Stepono. Bohemijos kunigaikštis Vaclovas, karūnavęsis aštuoniais dešimtmečiais anksčiau, po mirties paskelbtas šventuoju, o jo karūna, pavadinta šv. Vaclovo, ilgus šimtmečius simbolizuos Čekijos karalystę. Taigi, jei krikščionybė pas mus būtų atėjusi anksčiau, galbūt Lietuvos karūna būtų gavusi šv. Henriko – Mindaugo krikšto vardą?

Jei krikščionybė pas mus būtų atėjusi anksčiau, galbūt Lietuvos karūna būtų gavusi šv. Henriko – Mindaugo krikšto vardą?

Kitu Lietuvos karaliumi galėjo tapti Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas, puikus diplomatas, gudriai plėtęs Lietuvos įtaką į Rytus ir Vakarus. Ramybę iš Rytų ir karinę paramą iš Lenkijos jis užsitikrino panaudodamas savo vaikų santuokų diplomatiją, o kovai su Vokiečių ordinu pasitelkė propagandą. Laiškuose popiežiui Jonui XXII samprotaudamas apie valdžią „iš Dievo valios“ (taigi karūną iš popiežiaus rankų) ir žadėdamas krikštytis, Gediminas stengėsi išmušti pagrindinį kozirį iš Vokiečių ordino rankų. Jei Lietuvos valdovas būtų pasikrikštijęs, riteriams būtų nebelikę oficialios dingsties puldinėti jo valstybę. Vis dėlto Gediminas nepasikrikštijo, 1324-aisiais (kitais metais po garsiųjų Gedimino laiškų) iš Avinjono atvykusiems popiežiaus pasiuntiniams jis pranešė „laikinei“ atsisakęs priimti krikščionybę. Manoma, suprato, kad krikšto nepakaks plėsrūniškam Vokiečių ordino apetitui atmušti, be to, kad visą Lietuvą apkrikštyti bus be galo sunku, priešinsis ir lietuvių (ypač žemaičių), ir rusėnų didikai.

Po dviejų kartų išaušo Vytauto epocha. Kaip Lietuvos didysis kunigaikštis jis užgimė 1398 m. Salyno saloje, savarankiškai (be Jogailos) su Vokiečių ordinu pasirašęs Amžinąją taiką. Sudarius sutartį surengtoje puotoje Lietuvos didikai ir bajorai visaip garbstė Vytautą, kreipėsi į jį „mūsų karaliau“ – regis, jau tada ore sklandė mintis, kad kitas jauno, bet kryptingai galią kaupiančio valdovo žingsnis bus karūnuotis karaliumi.

Kaip kadaise Mindaugas, taip ir Vytautas karališkąjį vainiką norėjo geriau gauti iš didesnio autoriteto popiežiaus, o ne iš Šventosios Romos imperatoriaus.

Vis dėlto, turėdamas savo sumetimų, Vytautui karūną pasiūlė ne popiežius, o Zigmantas Liuksemburgas – Vengrijos karalius ir Šventosios Romos imperatorius. Šis labai įdomus viduramžių valdovas, galima sakyti, buvo geras Vytauto pažįstamas, mat asmeniškai per gyvenimą jiedu bendravo net tris kartus. „Net“ – nes tuometinėje Europoje valdovams važinėti vieniems

pas kitus nebuvo priimta: per didelė rizika kelionėje būti nužudytam, todėl verčiau siūsdavo pasiuntinius.

O Vytautas du kartus viešėjo pas Zigmantą Kežmaroke, tada jis, Vengrijos karalius, dar tik ruošėsi tapti imperatoriumi. Trečiasis susitikimas įvyko, kai Zigmantas, jau *Dei gratia Romanorum Imperator*, 1429-aisiais atvyko į Lucką su įtakingiausiais Europos valdovais aptarti reikalų Vidurio ir Rytų Europoje. Į istoriją įėjusiame monarchų susitikime Zigmantas oficialiai paskelbė idėją, kuria Vytautas jau seniausiais gyveno – Lietuvos didysis kunigaikštis turėtų karūnuotis karaliumi. Vytauto vadovaujamų jungtinių pajėgų fiasko prieš „netikėlius totorius“ prie Vorsklos upės tada jau buvo pamirštas, užtat ryškiai tebešvietė jo nukalta pergalė Žalgirio mūšyje.

Zigmantas Liuksemburgas, autorius Pizanelas (Pisanello), 1433 m., Wikimedia.

17

Tiesą sakant, dar bręstant lemiamam lietuvių ir lenkų kariuomenių susirėmimui su Vokiečių ordinu, Zigmantas, sunerimęs dėl vis glaudesnių Lietuvos ir Lenkijos santykių, Vytautui prieš nosį pamosavo karališka karūna – pasisiūlė tarpininkauti ją gaudant. Manė, taip įžiebs nesantaiką tarp pusbrolių. Bet nepavyko.

Tada savo siūlymą pakartojo popiežiaus, Bizantijos imperatoriaus, Lietuvos aukščiausiojo kunigaikščio Jogailos, Tverės kunigaikštystės valdovų, Vokietijos kunigaikščių, Vokiečių ordino, Vytauto dukters Maskvos kunigaikštienės Sofijos, Danijos, Moldavijos, Aukso ordos, Riazanės pasiuntinių akivaizdoje Lucke, tuomet priklausiusiame Lietuvai, o dabar – Ukrainai. Zigmantas (ir Vokiečių ordinas, svajojantis suardyti Lietuvos ir Lenkijos Krėvos sutartį) vylėsi, kad šįkart Vytautas užkibs ant jauko. O lenkai įtūžo – jų delegacija paliko Lucką, Lenkijos magnatų prispaustas Jogaila atsiėmė savo sutikimą Vytautui karūnuotis. Netrukus namo išvyko ir Zigmantas Liuksemburgas. Lietuviai net iki pošapokinių laikų negalėjo lenkams atleisti šio „įžeidimo“.

Neabejotina, kad viešėdamas Lucke Šventosios Romos imperatorius prisiminė prieš septynerius metus įvykusį savo ir Vytauto susikirtimą dėl kitos karūnos. Vytauto beveik bičiuliu laikytas Zigmantas, vienas arbitrų nuo Žalgirio mūšio pabaišos tebesitęsiančioje byloje dėl Žemaitijos priklausomybės, šias istorines lietuvių žemes priskyrė Vokiečių ordinui. Lietuvos *magnus dux* iš pykčio užvirė kraujas, jis ėmė tykoti progos atkeršyti Zigmantui.

Proga netruko pasitaikyti. Po Bažnyčios reformatoriaus Jano Huso sudeginimo čekai sukilo, atmetė Zigmanto Liuksemburgo valdžią ir pasiūlė karūną Lietuvos valdovui. Vytautas suprato: karūnuodamasis Čekijos karaliumi jis ne tik su kaupu atkeršytų Zigmantui, bet ir gautų taip trokštamą titulą. Tačiau jam rūpėjo Lietuvos karūna kada nors ir Žemaitijos atgavimas dabar. Vytautas karūną sutiko priimti (karingi sąjungininkai neprošal), bet nenorėdamas erzinti popiežiaus ir visos katalikiškos Europos vietoj savęs į Čekiją diplomatiškai išsiuntė Žygimantą Kaributaitį, Jogailos brolvaikį. Prahos gyventojai 1422-ųjų gegužę atvykusiam Vytauto įgaliotiniui įteikė miesto raktus. O Žygimantas Kaributaitis Lietuvos valdovo vardu nedelsdamas paskelbė Zigmantui karą.

Vis dėlto, prie Vorsklos vos nepraradus gyvybės, Vytauto iliuzija, kad visos jūros jam iki kelių, jau buvo išsisklaidžiusi.

Prie Vorsklos vos nepraradus
gyvybės, Vytauto iliuzija,
kad visos jūros jam iki kelių,
jau buvo išsisklaidžiusi.

Nors Lietuvos valdovas dėjosi, kad štai parems karingus husitus (prisiminkime kad ir vieną Žalgirio mūšio didvyrių Janą Žižką, kuriam Prahoje stovi didingas monumentas), nujautė, kad šie, nors ir turi parako, ko gero, nelaimės, o jis vienas Čekijos savo rankose neišlaikys. Be to, nežinia, kaip į lietuvių karūnavimąsi reaguotų lenkai? Jei pereitų į imperatoriaus pusę, ar tik neprasidėtų kova, kurios neįmanoma laimėti?

19

Jano Žižkos imaginacinis portretas, autorius Adolfas Libšeris (Adolf Liebscher), 1904 m., Wikimedia.

Kur dingio Vytauto Didžiojo karūna?